

Levensvorm waarderen die van levensbelang is voor toekomst

Het gezin is het meest elementaire verband, het is een kerngemeenschap in de samenleving. Het gezin - en dan niet alleen het standaardgezin - is er om de kinderen. Een eigentijdse gezinspolitiek dringt niets op aan mensen in andere levenssituaties. Gezinspolitiek betekent wel: een levensvorm waarderen die van levensbelang is voor de toekomst van onze samenleving. Dit heeft gevolgen voor het arbeidsbestel. Een ruimer zorgverlof en een andere - minder starre - indeling van dat bestel zijn noodzakelijk.

In juni 1996 werd het rapport van een Utrechts onderzoek naar 'Opvoeden in Nederland' gepresenteerd, met als een van de belangrijkste conclusies dat in het overgrote deel van de Nederlandse gezinnen onderling overleg, verantwoordelijkheidsgevoel, rekening houden met anderen, zelfstandig oordelen, verdraagzaam zijn, goede manieren en schoolresultaten belangrijke opvoedingsdoelen zijn.¹ Hoewel een onderzoek altijd zo z'n beperkingen heeft - in dit geval zat het de onderzoekers met name dwars dat ze allochtone gezinnen niet in hun studie hadden kunnen betrekken - maakt het in elk geval duidelijk dat het gezin in onze samenleving vitaal is, en op een manier die past in onze samenleving bijdraagt aan communicatie over waar-

Prof.dr. E.M.H. Hirsch
Ballin

den en levensoriëntaties. In een redactioneel commentaar merkte Trouw naar aanleiding van dit onderzoek op "dat in progressieve kring de neiging overheerst 'gezin' met spruitjesgeur en belemmering te associëren." "Kern van de zaak is", volgens Trouw, "dat het gezin nog altijd de belangrijkste basis is om zich te kunnen ontplooien en het wereldwijd (...) gezien wordt als een belangrijk wapen in de strijd om sociale achterstanden op te heffen." Inderdaad was het Jaar van het Gezin uitdrukkelijk bedoeld als een bijdrage aan de 'social agenda'; het nationaal en internationaal agenderen van de gezinspolitiek heeft dan ook niets te maken met het opleggen van een verouderd keurslijf aan de medemens. In Socialisme & Democratie schreef Peter Cuyvers terecht: "Anders

dan de gangbare opvatting wil, heeft het internationale debat over het gezin ook weinig te maken gehad met een opleving van (religieus) rechts.⁷² De doelstelling was integendeel een sociale, waarin een hogere waardering van de rol van de vrouw een cruciaal element vormt.

Geen poging tot standaardisering

Wanneer wij over de zin van toekomstig gezinsbeleid spreken, moeten we dus ook niet de indruk wekken het gezin als een soort bedreigde diersoort te willen koesteren. Gezinspolitiek in de jaren die voor ons liggen zal vooral een ruggesteun moeten zijn voor een vitale kracht in onze samenleving, een belangrijk bestanddeel van wat men Verenigde Staten wel *social capital* noemt. De gezinnen in de Nederlandse samenleving zijn er in vele soorten en maten, en daarbuiten nog veel meer. Het kernpunt van mijn betoeg is dat gezinspolitiek beslist niet mag worden begrepen als een poging tot standaardisering van persoonlijke relaties. In de christen-democratische gezinspolitiek zal juist de gemeenschappelijke waarde van een rijke verscheidenheid van gezinsverbanden centraal moeten staan, en dat kan in Nederland. Gezinspolitiek mocht niet één standaard (een of ander standaardgezin) promoten, maar al naar gelang hun situatie en behoeften levenskansen verzekeren aan gezinssituaties van verschillend profiel. Het naar waarde schatten van de verscheidenheid in gezinsrelaties zal een kenmerk van christen-democratische gezinspolitiek moeten zijn. Het gaat om de basis van waaruit kinderen hun levensloop kunnen ontwikkelen, een ondersteuning dus van een funderende positieve kracht in de samenleving. Het

gezin wordt daarbij dus niet 'geïsoleerd', maar gezien als verband in een veelheid van netwerken, waaronder de familie - denk aan de betekenis van grootouders, hun nabijheid en mobiliteit -, de werkkringen van de ouders, de school en de liefst veilige en drugsvrije buurt om school en huis heen.

Kabinet-Kok en gezinsbeleid

Dat sinds de uitspraak door de fractievoorzitter van het CDA in de Tweede Kamer bij de Algemene Politieke Beschouwingen 1995 dit inzicht bredere steun krijgt is winst - maar was nog maar kort geleden allerminst vanzelfsprekend. Bij de afsluitende beschouwingen over het Jaar van het Gezin, in oktober 1994 in de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, nam de Nederlandse regering een standpunt in dat nogal afweek van de andere beschouwingen.³ Gewezen werd - terecht, naar mijn oordeel - op de rol van andere leefverbanden dan het traditionele kerngezin. Die mogen niet worden gedupeerd. Over de wereld gespreid wordt 35% van de huishoudens zonder man door vrouwen draaiende gehouden. De verscheidenheid van leefvormen brengt mee, zo werd betoegd, dat het de voorkeur verdient de positie van kinderen in het beleid centraal te stellen. Ook dit lijkt mij een verstandige invalshoek. Maar de conclusie die de regering in deze standpuntbepaling trok, kan ik minder goed aanvaarden. Ik citeer: *"Because its policy"* het beleid van de Nederlandse regering dus - *"is focused on children rather than on the family as such, the Netherlands does not conduct anything like a family policy, which makes it difficult for us to go along with international positions regarding such policies. They just do not apply to the situation in the Netherlands."*

Wie deze uitspraak dat Nederland geen *family policy* kent, namens de Nederlandse regering in de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties gedaan, plaatst naast bijvoorbeeld de latere uitspraak van minister Melkert dat hij de minister voor Gezinszaken is, kan met voldoening kennis nemen van een ontwikkeling in het officiële denken van de regering. Er is bepaald wel iets te doen, maar voordat ik daar aandacht aan besteed, wil ik de behoefte aan gezinsbeleid nader analyseren. Daarbij eerst nog een enkele opmerking over de argumentatie die werd gebezigd bij de al aangehaalde afwijzing van gezinspolitiek. Een gezinspolitiek zoals bepleit in het kader van het Internationale Jaar voor het Gezin zou te weinig rekening houden met verschillen in waarderingspatronen; beter zou het zijn de bescherming van het individu voorop te stellen. Voor alle duidelijkheid: het spreekt voor mij vanzelf dat in het overheidsbeleid mensen ongeacht hun leefsituatie en seksuele gerichtheid gerespecteerd en beschermd moeten worden. Daaraan is uitdrukking gegeven in de Algemene wet gelijke behandeling, die in de vorige kabinetsperiode mede onder mijn verantwoordelijkheid tot stand is gebracht. Dat respect voor ieder in zijn of haar eigen aard en overtuiging staat echter in het geheel niet in de weg aan een rekening houden met de positie van het gezin en het voeren van een beleid dat gericht is op de authentieke behoeften van een leefeenheid van ouders - of één ouder - en kinderen.

Om dat te verduidelijken wil ik iets zeggen over de relatie individu-samenleving. Iedereen weet dat de individualiteit van mensen altijd betrekkelijk is; niemand kan alleen maar met en voor zichzelf leven. En van de andere kant

mogen mensen ook nooit worden gereduceerd tot verwisselbare exemplaren van een soort waarvan er zo velen zijn. Mensen maken hun plannen, hebben lief, werken, vieren en treuren samen met andere mensen. De kwaliteit van de samenleving wordt uiteindelijk daarvoor bepaald wat mensen met elkaar kunnen beginnen zonder dat dit ten koste gaat van elkaar.

Communitarisme

Dit inzicht is helder naar voren gekomen in het denken van mensen als Amitai Etzioni.⁴ Men is hier gaan spreken van de beweging van het communitarianism, de maatschappijfilosofie die de opbouw van de samenleving uit gemeenschappen van allerlei soort centraal stelt. Of samenlevingen creativiteit ontwikkelen en zich ook sociaal-economisch ontwikkelen, blijkt in hoge mate ervan af te hangen hoe de gemeenschappen binnen die samenleving functioneren. Zijn het min of meer verstikkende, gesloten familie-, dorps- of stamverbanden, die mensen beknelen in plaats van een springplank te verschaffen, dan dreigen stilstand en verval. Maar als mensen aan hun 'basis' in de samenleving het vertrouwen ontnemen om iets nieuws, misschien zelfs iets bijzonders te beginnen, dan leiden maatschappelijke veranderingsprocessen tot echte ontwikkeling.

Gezinspolitiek vindt haar plaats dus niet in een maatschappijbeeld alsof de samenleving alleen maar een melkwegstelsel van gezinnetjes is. De verhouding tussen individu en samenleving staat op een kruispunt van ontwikkelingen omdat aan de ene kant de individuele vrijheid van mensen een grote nadruk krijgt, terwijl aan de andere kant het geheel van bindingen aan regels en gedragspatronen, communica-

tiennetwerken en verbindingroutes, zich tot een onontwaaar strak keurslijf heeft ontwikkeld. De situatie van de moderne samenleving is - ook - op dit punt tegenstrijdig. In zo'n situatie komt het erop aan, of tussen het individu aan de ene kant, en de samenleving als complex geheel aan de andere kant gemeenschappen kunnen functioneren, die de vrijheid van mensen een basis geven, een thuisbasis zo u wilt. In dat kader spelen beroepsverenigingen en buurten, goed functionerende bedrijven en kerkelijke gemeenten een rol, maar misschien nog wel het allermeest de kerngemeenschappen waarin mensen leven en levensoriëntatie doorgeven. Dat is de betekenis van hedendaagse gezinspolitiek.

Zulke gezinspolitiek laat zich dus absoluut niet identificeren met het sombere beeld dat vanuit het verleden soms wordt geschetst van een gesloten of zelfs onderdrukkend gezinsverband, met strikt gefixeerde, onbespreekbare rolverdelingen en met uitwassen tot aan incest toe. In het klimaat van openheid en vrijmoedigheid dat onze samenleving kenmerkt kan (en moet) het gezin juist een zeer positieve rol spelen. Het moet met name de haven zijn van waaruit de kinderen het avontuur van het leven kunnen beginnen. Daarbij doel ik dus niet alleen op het zogenaamde standaardgezin, maar ook bij voorbeeld op het gezinsverband waarin één ouder de verantwoordelijkheid draagt. Het gezin, in brede zin, is er om de kinderen. Dat is de reden waarom gezinspolitiek - dat wil zeggen politiek die het gezin

eerlijke kansen geeft en ondersteunt - nodig is.

In deze maatschappelijke ontwikkeling laten we de tijd achter ons waarin er zoveel schortte aan de gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen in het gezinsverband. Mensen die niet in het gebruikelijke gezinsverband leefden -

**Een sociaal
ministelsel dat
iedereen,
gezinsverantwoordelijkheid of niet,
in een
24-uurseconomie
de arbeidsmarkt
opjaagt, is in strijd
met gezinspolitiek.**

bij voorbeeld wegens hun homoseksuele gerichtheid of omdat ze de ware niet hadden kunnen vinden - ervoeren achterstelling. Dat soort misstanden mag niet worden geaccepteerd. Op grond van de Algemene wet gelijke behandeling van 1994 kan er tegen worden opgetreden als mensen de voet wordt dwarsgezet op grond van wat hun hoogstpersoonlijk eigen is. Alleenstaanden mogen niet worden benadeeld in

hun specifieke behoeften. Dat alles gaat zeer wel samen met gezinspolitiek die, wanneer mensen een gezin hebben gevormd en onderhouden, de nodige rugsteun verschaft.

Kinderen zijn de toekomst
Zo'n nicuwe, eigentijdse gezinspolitiek is gewenst, ja zelfs noodzakelijk. Ze biedt een passende juridische verankering en bescherming aan het gezin als leefeenheid waarin mensen voor kinderen en elkaar verantwoordelijkheid aangaan. Het gezin is er om de kinderen. De tijd is voorbij dat de overheid reden zag, mensen aan te moedigen tot het krijgen van kinderen. Maar we mogen niet uit het oog verliezen dat het hebben van kinderen maatschappelijk van een andere orde is dan het aan-

schaffen van een tweede auto of een extra dure vakantie. Kinderen zijn de jongemensen voor wie men zich inzet. Zij zijn de toekomst van de samenleving. Dat is de reden waarom wij in 'Nieuwe wegen, vaste waarden' een hogere kinderbijslag hebben bepleit, alsook een fiscaal stelsel dat een verdeling van aandacht van beide partners over taken binnen het gezin en daarbuiten ondersteunt. Een sociaal minstensel dat iedereen, gezinsverantwoordelijkheid of niet, in een 24-uurs-economie de arbeidsmarkt opjaagt, is in strijd met een gezinspolitiek in deze zin. Dynamiek in economie en samenleving is goed, maar de ruimte voor ontmoeting en bezinning op de gemeenschappelijk daarvoor bestemde zondag mag daaraan niet worden opgeofferd.

Gevolgen voor arbeidsbestel

Gezinspolitiek hangt in belangrijke mate samen met ons arbeidsbestel. Wanneer wij sericus rekening willen houden met de verscheidenheid van gemeenschappen en levenssituaties in

onze samenleving, waaronder het gezin, doen wij er goed aan, in de bovenwettelijke sociale zekerheid een ruimer zorgverlof voor (onder meer) ouders als alternatief aan te bieden naast bijvoorbeeld arbeidsduurverkortung of flexibele pensioneringseleeftijd.

Doorgeven van leven en levensoriëntatie betekent voor de samenleving meer dan het opvoeren van consumptie. Dat is geen pleidooi voor een bevolkingsexplosie; daar zijn wij in Nederland ook ver van af. Bij een vernieuwende uitwerking van gezinspolitiek staan echter de kinderen centraal. Met dat doel voor ogen gaat het ook om de ouders en hun onderlinge verhouding. Een voorwaarde voor gezinspolitiek in onze dagen is, dat ze aansluit bij veranderende rolopvattingen van vrouwen. Een deel van hun levenstaak is meer en meer buiten het gezin komen te liggen. Hun aandeel in het maatschappelijke en economische leven draagt niet alleen bij aan hun eigen levensvervulling, maar ook aan de kwaliteit van maatschappelijke processen. Ze dragen bij aan een meer

Ons arbeidsbestel is te star ingericht met o.a. als gevolg dat huishoudelijk werk buiten officiële kaders wordt verricht.

(foto Mieke Schlaman)

op gezamenlijkheid gerichte denk- en werkwijze dan gebruikelijk is in de hanigheid van de economische concurrentie. Het gemeenschapsdenken is bij vrouwen in goede handen.

Die kwaliteit van de grotere maatschappelijke betrokkenheid van vrouwen is een argument om op onze hoede te zijn voor een kille economisering van de samenleving. Die dreigt wanneer de economische drijfveren voor werk buitenshuis het winnen van andere motieven - voor vrouwen en mannen - om zich in te zetten: thuis, in het gezin, in vrijwilligerswerk, buurt- en wijkverenigingen, school en kerk, politiek. De inkomensplaatjes mogen niet het allesoverheersende motief worden. Mannen moeten vaak loskomen van die eenzijdige gerichtheid op baan en economie; vrouwen moeten niet worden geprest om werk te aanvaarden dat hun tegenstaat enkel omdat het gezin anders financieel het hoofd niet boven water kan houden. Dat levert criteria op voor vernieuwingen die ook het fiscale stelsel kunnen betreffen. Waar het om zal moeten gaan, is de belastingheffing zo in te richten dat het aanvaarden van verantwoordelijkheid (zorg en kosten) voor kinderen niet op één lijn wordt gesteld met het aanschaffen van een duurdere auto of het boeken van een tweede vakantie per jaar; tegelijk zal evenzeer moeten worden voorkomen dat vrouwen fiscaal ontmoedigd worden betaald werk te aanvaarden of voort te zetten. Een discussie die uitgaat van een bepaalde discutabele variant - een der vele mogelijke! - van het splitsingsstelsel heeft dus niet zo veel zin. Wel is het nodig de samenhang van beloningsstructuren, pensioenvoorzieningen, belastingheffing, sociale zekerheid en kinderbijslag te analyseren op hun effecten voor de gezinsverhou-

dingen en een eerlijke verdeling van verantwoordelijkheden voor eigen bestaan en dat van kinderen te ondersteunen.

Daarbij past om - naast de al eerder bepleite keuzemogelijkheden in de bovenwettelijke sociale zekerheid - ook overigens een minder starre inrichting van het arbeidsbestel te zoeken. Ons sociaal-economisch bestel is nog te veel gebouwd op een strakke indeling: er zijn mensen die in dienstverband werken, er zijn ondernemers, en er zijn mensen die - om uiteenlopende redenen - geen betaalde arbeid verrichten. Ook de wetgeving is in hoge mate op die indeling gebaseerd. Wie behoort tot de eerste groep - de werknemers -, betaalt naast de loonbelasting premies en bouwt daarmee aanspraken op voor een inkomensgarantie in de toekomst. Wie tot de tweede groep behoort, draagt zelf de risico's van het al of niet in de toekomst kunnen voortzetten van het bedrijf. De derde groep is vooral aangewezen op pensioen, uitkeringen of een ander die de kost verdient.

Voor wie in ons land om zich heen kijkt, roept deze indeling van de samenleving steeds meer vragen op. Ze is in zekere zin typisch Nederlands: volgens vaste regels heeft men een plaats in het sociaal-economisch bestel, met een hele reeks daaraan verbonden rechten en plichten. Maar het systeem is steeds meer gaan wringen. De strikte regels die de categorieën begrenzen, belemmeren verandering. De hoge bijkomende kosten die verbonden zijn aan betaalde arbeid, ontmoedigen het aannemen van tijdelijk werk en drukken ook het aanbod van zulk werk. Het opstarten van een klein eigen bedrijf is een moeizame aangelegenheid. Mensen die een onbetaalde bijdrage aan de samenleving leveren, voelen zich vaak

tweederangs-burgers. Wie eenmaal een uitkering heeft, bedenkt zich wel tweemaal voor hij een lager betaalde nieuwe functie aanvaardt.

Een systeem dat zo in regels en categorieën is gestold, zoekt uitwegen. Het geven van huishoudelijke hulp en allerlei klusjes worden massaal verricht buiten de officiële kaders om. Allerlei werk dat moeilijk in langlopende arbeidsverhoudingen kan worden georganiseerd, bij voorbeeld keukenhulp in de horeca of het bezorgen van kranten, heeft een plaats gevonden in de nissen van ons arbeidsbestel, deels legaal, deels illegaal. Mensen met een referentiekader uit andere culturen - waar veel meer schakeringen in het grensgebied van werken en niet-werken voorkomen - kijken met onbegrip naar de indelingen van ons systeem.

Wij mogen de vraag niet uit de weg gaan of dit strikt geregelde en ingedeelde systeem zijn realiteitswaarde en overtuigingskracht niet heeft verloren. Daarbij stel ik voorop dat we ook de risico's van een minder gereguleerd stelsel heel goed onderkennen. Een economie waarin de arbeidskracht van mensen weer wordt gereduceerd tot onbeschermd handelaar, is het laatste wat wij wensen. Maar de uitwegen van de praktijk gaan misschien juist in die richting, doordat beleidsmakers weigeren de feiten onder ogen te zien. Er worden constructies bedacht via uitzendbureaus, er wordt werk naar het buitenland uitbesteed of zelfs overgebracht, mensen worden gefixeerd in hun uitkeringsgerechtigdheid terwijl ze althans gedeeltelijk weer aan het werk zouden kunnen gaan, en er wordt misbruik gemaakt van illegaal als reser-

voir van onbeschermd arbeidskrachten. Dat desondanks het stelsel als geheel nog functioneert, betekent dat we het kind niet met het badwater mogen weggooien, maar het is wel zaak de blik te richten op de oorzaken van scheefgroei. Die zitten niet alleen in kwesties als de premiedruk, door de hoge wig in stand gehouden werkloosheid en tekorten in de uitvoeringsorganisatie, ze zitten ook in een in deze tijd te rigide geworden systeem van indelen van de samenleving.

Daarin verandering te brengen, gaat niet van de ene dag op de andere. Dat neemt niet weg dat, als onderdeel van een strategie voor de toekomst, bepleit moet worden een veranderingsproces in gang te zetten naar sociaal-economische verhoudingen die minder schotten kennen.

Dat geldt in de verhouding tussen elk van de drie categorieën. Mensen zonder inkomen uit huidige arbeid zouden meer mogelijkheden moeten krijgen om de uitkering die voor hen als basis fungeert, met inkomen uit werk aan te vullen. Pas als dat werk een duurzaam karakter krijgt, zou het gevolg hoeven in te treden dat men de categorie van de uitkeringsgerechtigden verlaat. In de andere richting is een geleidelijker overgang tussen werken en pensioen al door velen bepleit. In onze ogen hoeft het daarbij niet alleen om een overgangperiode van enkele jaren te gaan.

Het is van belang dat mensen die een deel van hun krachten aan onbetaald werk geven, als zodanig weliswaar geen geld, maar wel waardering verdienen. Het maken van combinaties van betaald en onbetaald werk, bij voorbeeld

**Mannen moeten
loskomen van de
eenzijdige
gerichtheid op baan
en economie.**

in het gezin, en daarmee een evenwichtiger taakverdeling tussen ouders, kan worden bevorderd met een fiscaal stelsel dat beiden ook bij een deeltijdbaan volop het voordeel gunt van de belastingvrije voet en lagere schijven.

Tot slot

Enkele opmerkingen tot slot. De waardering voor het gezin berust op het elementaire inzicht dat de opvoeding van kinderen een kerntaak is van de ouders. Ouders hebben niet alleen het recht, maar ook de plicht hun eigen kinderen op te voeden. Voorzieningen voor kinderopvang en gezinszorg zijn daarvoor geen alternatief, maar een beschermende schil om het gezin, die van betekenis wordt als de zorg in het gezin niet ten volle kan voorzien in wat in het belang van de kinderen nodig is. Gezinspolitiek als staatszaak is als het ware weer de beschermende schil daaromheen.

De bekende Amerikaanse sociologen Brigitte en Peter Berger een jaar of dertien geleden: "Wij zijn ervan overtuigd dat veel van de problemen van de moderne verzorgingsstaat zich in minder scherpe vorm zouden voordoen of zelfs afwezig zouden zijn als het overheidsbeleid meer steun zou geven aan deze intermediaire structuren en daarvan ook gebruik zou maken, in plaats ervan te negeren of zelfs onder de voet te lopen, zoals tot op heden de tendens is. Dit is in het bijzonder van belang voor de gezinspolitiek."⁵ In de westerse wereld is men sindsdien weer meer gaan waarderen dat er verbanden zijn die relaties tussen mensen ondersteunen. Het gezin en de gezinsrelaties zijn daarvan de meest elementaire en dus van de grootste betekenis voor ons *social capital*. Een in onze samenleving passende gezinspolitiek dringt niets op aan mensen

in andere levenssituaties. Gezinspolitiek betekent wel: een levensvorm waarderen die van levensbelang is voor de toekomst van onze samenleving.

Prof. dr. E.M.H. Hirsch Ballin is lid van de Eerste Kamer en hoogleraar Internationaal recht en wetgevingsvraagstukken aan de Katholieke Universiteit Brabant. Hij was minister van Justitie in het kabinet-Lubbers (1989-1994).

Noten

1. *Trouw* 31 mei 1996 naar aanleiding van J. Hermanns, J. Rispen en W. Meeus, *Opvoeden in Nederland*, Assen 1996.
2. 'Het Gezin, sociale zekerheid en sociaal-democratische 'onzekerheid', *Socialisme & Democratie* 1996, afl. 4, 204-219.
3. Statement in the Plenary Debate of the 49th session of the General Assembly on Wednesday 19 October 1994.
4. De verwijzing naar de huidige voorzitter van the Communitarian Network is wat schrijver dezes betreft geen nieuwe trend. Zie *Publiekrecht en beleid* (diss. Univ. van Amsterdam) (Alphen aan den Rijn 1979) 148 e.v.
5. *The War over the Family* (1983) 228.